

zin. Daarbij dient men echter te waken voor toevallige ervaringen of incidentele waarnemingen, want dan blijft men licht steken in ideologische redeneringen. Systematisch onderzoek van de belangrijkste vraagstukken, mits de resultaten volledig worden gepubliceerd, is daarom wenselijk. De publieke meningsvorming over een belangrijk onderwerp zou daarmee ten zeerste gebaat zijn.

IDEOLOGIE EN POLITIEK IN NEDERLAND

door R. KROES

I. HET BEGRIP IDEOLOGIE

Even modieus als de discussie is rond het probleem of men kan spreken van een ontideologisering van de politiek, is het standpunt, dat men daarvan kan spreken. Amerikaanse auteurs als Daniel Bell in zijn boek *The end of ideology* en Seymour Martin Lipset in het slothoofdstuk van zijn boek *Political Man* laten zich in die zin uit. Het modieuze schuilt daarbij voornamelijk in de onuitgesproken opvatting van wat ideologie is. Wil men het met de auteurs eens zijn, dan dient men onder ideologie iets te verstaan als politiek pathos, een emotioneel hoogtij, wat, om een voorbeeld te noemen, blijken mag uit een citaat uit Lipset: *The democratic class struggle will continue, but it will be a fight without ideologies, without red flags, without May Day parades.* ¹⁾

Daarmee is bij voorbaat een parti pris in de discussie toegelaten en is het wezenlijk discutabele erbuiten gelaten. Iedere gedachtenwisseling omtrent een ontideologisering van de politiek zal uitdrukkelijk moeten vaststellen wat men onder ideologie dient te verstaan. Een mogelijke definitie is de volgende:

een ideologie is ieder gesystematiseerd voorstellingencomplex omtrent de werkelijkheid voorzover het verbonden is met waarde-oordelen.

Een dergelijke omschrijving staat de volgende kanttekeningen toe.

¹ Seymour Martin Lipset, *Political Man, the social bases of politics*, London, 1960; blz. 408.

(1) Anders dan vele definities in de marxistische traditie ²⁾ is deze definitie niet-sociologisch. Er is niet in vervat dat het een collectief voorstellingencomplex zou betreffen, aangehangen door een bepaalde sociale groep. In deze definitie is eerder de nadruk gelegd op het individueel-creatieve moment: de activiteit van het systematiseren, het ontwerpen van een doordacht voorstellingencomplex. We komen daarmee uit op een zeer ruim ideologiebegrip, dat verwijst naar het waarderend kennen en ervaren als algemene mogelijkheid van het menselijk brein. Door dat waarden onderscheidt het zich van een andere mogelijkheid van dat brein — het kennen. Daarmee komt ideologie als algemene categorie te staan naast wetenschap.

(2) Op diverse punten is niettemin de sociologie in de definitie te introduceren. Allereerst voorzover het een voorstellingencomplex omtrent de sociale werkelijkheid betreft, wordt een ideologie sociologisch relevant. De traditie in de Europese wetenschap van de ideologiekritiek berust op de confrontering van sociologie als stelsel van controleerbare kennis over de sociale werkelijkheid met bestaande ideologieën.

Verder is het een terrein van sociologisch onderzoek in hoeverre in de waardeoordelen, die in een ideologie zijn vervat, de door een groep aangehangen waarden zijn te herkennen. Een dergelijk onderzoek kan informatie opleveren over het probleem waarom sommige ideologieën aanhang hebben gekregen — groepsideologieën zijn geworden.

Nauw daarmee verbonden is tenslotte het terrein van sociologisch onderzoek over de inwerking van een ideologie op die sociale werkelijkheid.

(3) In het algemeen kan men stellen, dat het verbinden van systematisch denken met waarde-oordelen inhoudt het innemen van een standpunt. Op grond daarvan onderstreept dus onze definitie tevens het karakter van een ideologie als richtlijn voor het handelen. Het vertoont trekken van wat Sorel onder zijn 'mythe' verstond — een bezielend, activerend beeld over de buitenwereld. En dit te sterker, naarmate de waardeoordelen verwijzen naar of berusten op meer centrale, affectief geladen groeps-waarden.

In de overwaardering van dit mythistische aspect lijken me overigens de oorzaken te liggen van de begripsverwarring inzake de ideologie. Zo kan men bij voorbeeld bij Bell vinden de gelijkstelling van dit aspect met het hele begrip: *Ideology (is) a way of transla-*

² Marxistisch gelieve men in dit verband ruimer te verstaan dan het spraakgebruik het wil. Vele Amerikaanse sociologen onderkennen met zoveel woorden een voortzetting van sommige marxistische opvattingen en methodes in de Amerikaanse sociologie. Zie bijv. Lewis A. Coser, USA: Marxists at bay in: Leopold Labenz (ed.) *Revisionism: Essays on the History of Marxist Ideas*.

ting ideas into action. ³). *Ideology is the conversion of ideas into social levers.* ⁴) Hij zegt ook: wil een ideologie die functie kunnen vervullen, dan moet zij in staat zijn de politieke hartstochten te mobiliseren en te kanaliseren. Dat kan op een aantal manieren: door de ideeën te vereenvoudigen, door een waarheidspretentie in te voeren en door te stellen dat er geen waarheid is buiten het handelen — *truth arises in action* ⁵).

Een hierbij aansluitende ideologieopvatting is te vinden bij De Kadt: *ik ben van mening dat het ideologiebegrip nog uitgebreid moet worden, zodat het al die gedachtenconstructies omvat, die door individuen, groepen of klassen worden vervaardigd, en waarin de gevoelens, begeerten en wensen een vervalsing teweeg brengen van de resultaten, die een feitelijk en zakelijk denken zou brengen* ⁶). Feitelijk en zakelijk denken moet doen inzien, dat een dergelijke negatieve waardering van het ideologiebegrip op zichzelf een staaltje van ideologisch denken is en weinig bijdraagt aan een wetenschappelijk bruikbaar, waarde vrij gedefinieerd ideologiebegrip.

(4) Onder een *politieke* ideologie valt te verstaan: ieder gesystematiseerd, met waardeoordelen verbonden voorstellingencomplex omtrent a) de maatschappelijke werkelijkheid, b) de invloed, die men daarop wenst uit te oefenen, c) de machtsmiddelen, die men daartoe wenst te gebruiken.

Als men politiek handelen omschrijft als een 'authoritative allocation of values' bij het nemen van beleidsbeslissingen ⁷), wil dat volgens onze begripsbepaling zeggen, dat politiek handelen per definitie ideologisch is. En dan zijn we wat het probleem van de ontideologisering van de politiek betreft, onvermijdelijk beland in de tautologie. Nu kunnen we twee dingen doen.

(a) Willen we blijven spreken van een proces van ontideologisering, dan houdt dat in dat ook het politiek handelen niet langer 'politiek' is ⁸) — niet langer een 'allocation of values', maar een strikt technisch-administratieve bezigheid. Dat zou inhouden, dat men het over de doeleinden van de politiek eens zou zijn, m.a.w. dat men het ideologisch eens zou zijn en dat nog slechts meningsverschillen kunnen bestaan over de technische uitvoering van een beleid. In de politiek is het onderscheid tussen ideologische doeleinden en technische middelen echter moeilijk te maken, omdat de keuze tussen technische middelen onlosmakelijk verbonden is met ideologische

³ Daniel Bell, *The End of Ideology. On the Exhaustion of Political Ideas in the Fifties*, Collier Books Edition, 1961; blz. 393.

⁴ id.: blz. 394.

⁵ id.: blz. 395, 396.

⁶ J. de Kadt, *Ideologie en democratie*, in: *Ideologie en Samenleving, Vierde Symposion der Sociëteit voor Culturele Samenwerking*, Den Haag.

⁷ Zoals gedaan is door David Easton in *The Political System*. New York, 1953.

⁸ Franse auteurs spreken ook wel van depolitisering; zie G. Vedel e.a., *La dépolitisation, mythe ou réalité?*, Paris 1962.

uitgangspunten. Om een voorbeeld te noemen: de koppeling van loonsverhogingen aan de productiviteitsstijging lijkt een toonbeeld van een on-ideologische, technische norm voor politieke besluiten. Maar overeenstemming over die norm is onbestaanbaar zonder overeenstemming over een relatief gelijkblijvend aandeel van het loon in het nationaal inkomen ⁹⁾, en daarover is geen technische overeenstemming mogelijk. Daar doet onvermijdelijk de ideologie zijn intrede en gaan opvattingen over het wenselijk aandeel van de arbeider in de nationale consumptiemogelijkheden, de plaats van de arbeider in de samenleving en wat men meer wil, meespelen. Deze, wat we noemden eerste mogelijkheid leidt dus in een impasse, maar suggereert tevens een tweede, betere oplossing.

(b) We zouden er goed aan doen naast elkaar te stellen de begrippen ideologisch conflict en ideologische consensus. Tussen partijen, die in sommige opzichten ideologische tegenstanders zijn, kan in andere opzichten een grote mate van ideologische consensus bestaan. De problematiek rond de ontideologisering zou men nu aldus kunnen formuleren: het is in westerse landen als een ontwikkeling te signaleren, dat de ideologische consensus toeneemt en het politieke verschil van mening beperkt wordt tot steeds kleinere conflictgebieden. ¹⁰⁾

II. VERKIEZINGSPROGRAMS EN BEGINSSELPROGRAMS VAN NEDERLANDSE POLITIEKE PARTIJEN

Voor onderzoek naar de bestaande mate van ideologisch conflict en ideologische consensus, kan men een aantal wegen inslaan:

a) men kan de beginselprogramma's van politieke partijen vergelijkend analyseren; dat is de enige manier om bestaande politieke ideologieën in de zin van onze definitie, met hun eigen karakter en in hun onderlinge onderscheid te achterhalen;

b) men kan de verkiezingsprogramma's naast elkaar leggen om na te gaan in hoeverre de opgesomde programapunten:

1. partij-ideologisch geformuleerd zijn, d.w.z. verwijzen naar of af te leiden zijn uit de beginselprogramma's,

2. overeenstemmen of strijdig zijn, m.a.w. in hoeverre er sprake is van ideologisch conflict en ideologische consensus;

c) men kan een onderzoek instellen naar de politieke praktijk om na te gaan in hoeverre ideologisch conflict, dat op papier bestaat,

⁹⁾ Zie J. Pen, *Harmonie en Conflict*, Amsterdam; hfdst. 5 en 6.

¹⁰⁾ D. Bell, op. cit.; blz. 397: *In the Western world, therefore, there is today a rough consensus among intellectuals on political issues: the acceptance of a Welfare State; the desirability of decentralised power; a system of mixed economy and of political pluralism.*

in de praktijk meespeelt; dat kan op twee manieren:

1. door een enquête te houden onder de partijaanhang van de diverse politieke partijen, waardoor men uitsluitsel krijgt over de ideologische uitgangspunten aan de politieke 'basis',
2. door een systematisch onderzoek van het beleid van de politieke 'top'.

Wat betreft de punten b-2 en c-1 is er al onderzoek verricht. In de *Sociologische Gids* van sept.-okt. 1963 heeft A. Hoogerwerf aan de hand van een vergelijkende analyse van verkiezingsprogramma's uit de jaren '48 en '63 van Nederlandse politieke partijen nagegaan of men wat Nederland betreft kan spreken van een ontideologisering van de politiek. Hij bepaalde zich in zijn onderzoek tot opvattingen op het gebied van de sociaal-economische politiek en wel ten aanzien van deze concrete onderwerpen: de omvang van de overheids-taak (toegesplitst op drie punten: de kwestie van de socialisatie, van de geleide economie en van de belastingdruk), de sociale voorzieningen, de inkomensstructuur, de bezitsstructuur en de medezeggenschap.

Hij kwam tot deze conclusies: wat betreft de socialisatie, de geleide economie en de sociale voorzieningen is een groeiende eensgezindheid te bespeuren. Wat betreft de standpunten over inkomensverschillen, bezitsverschillen, medezeggenschap en de belastingdruk botsen de verkiezingsprogramma's van socialisten en liberalen nog steeds fundamenteel. De programma's van K.V.P. en A.R.P. nemen op deze punten grotendeels een middenpositie in. Deze ideologische conflicten bleken, naar een door hem verricht onderzoek uitwees, ook te bestaan onder de partijaanhang van de diverse politieke partijen. Wat nu een vergelijkend onderzoek van de beginselprogramma's betreft: daar zal men zich niet kunnen beperken tot de sociaal-economische paragrafen. Als men krachtens een definitie de inwendige samenhang en systematiek als één van de kenmerken van een ideologie beschouwt, zal men er voor een vergelijking van bestaande ideologieën in beginsel op aangewezen zijn ze in hun geheel tegenover elkaar te stellen. Maar dan moet het, eveneens in beginsel, mogelijk zijn in die programma's 'het voorstellingscomplex omtrent de maatschappelijke werkelijkheid' af te zonderen van de specifieke uitwerkingen, die het verkrijgt en het samengevat weer te geven. Een poging daartoe zal ik in het navolgende ondernemen.

III. BEGINSSELPROGRAMS EN IDEOLOGIE VAN NEDERLANDSE POLITIEKE PARTIJEN

Wij zullen ons eerst bepalen tot de confessionele partijen. In het *Algemeen Staatskundig Program* van de K.V.P. is een aantal klas-

sieke leerstukken van de katholieke staatsopvatting terug te vinden: de Hogere Orde van Kerk en Kerkelijk Leergezag t.o.v. Staat en politieke partij; een Ordening Gods, krachtens welke een aantal verschijnselen 'natuurlijk' wordt geheten, zoals het recht op eigendom; het subsidiariteitsbeginsel, wat in de formulering van het *Algemeen Staatkundig Program inhoudt, dat de Overheid aanvullend (dient) op te treden t.a.v. zaken, die door de burgers zelf en de door hen gevormde gemeenschappen kunnen worden verwezenlijkt en zelf de zaken te behartigen, die alleen door de Overheid tot stand kunnen worden gebracht.*

Het beginselprogram van de K.V.P. zou men kunnen beschouwen als een model voor de programs van A.R.P. en C.H.U. Staat en samenlevingsverbanden worden beschouwd als 'van eigen rechte', om een term uit het beginselprogram van de C.H.U. te gebruiken, met hun eigen taak en verantwoordelijkheid. Een ordenend principe — een algemene visie op de relatie staat, kerk en samenleving als in het K.V.P.-program belichaamd is in het subsidiariteitsbeginsel, is bij voorbeeld in het A.R.P.-program aan te duiden met Kuypers term 'soevereiniteit in eigen kring', al komt de term in het program niet voor. Er bestaat overigens wel een verschil in annotatie tussen beide begrippen: het subsidiariteitsbeginsel verwijst naar een hiërarchische conceptie van de relatie staat — samenleving, terwijl de anti-revolutionairen en christelijk-historischen zich die relatie eerder horizontaal denken. Maar in de praktijk leiden deze twee opvattingen tot vrij uniforme conclusies: de Overheid treedt pas op als bepaalde samenlevingsverbanden niet in bepaalde behoeften voorzien óf als hoedster van het algemeen welzijn.

Naast deze grote overeenkomst is er dit grote verschil in staatsopvatting van K.V.P. enerzijds en A.R.P. en C.H.U. anderzijds, dat de K.V.P. de staat naar haar concrete bestaan afhankelijk stelt van de vrije wil harer leden, wat een impliciete bevestiging van de volkssoevereiniteit is, terwijl bij de A.R.P. het soevereine gezag van God basis is van het staatsgezag en bij de C.H.U. de Overheid in beginsel alleen maar verantwoordelijk is tegenover God.

In het beginselprogram van de V.V.D. komt een algemene visie voor op de relatie staat — samenleving, die practisch verenigbaar is met de confessionele opvattingen daaromtrent. De partij oordeelt: *dat het doel van het Overheidsbeleid moet zijn rechtstreekse Overheidsbemoeiing zoveel mogelijk overbodig te maken, opdat de Overheid zich op den duur zal kunnen beperken tot een taak van toezicht, waarbij zij als hoedster van het algemeen belang corrigerend ingrijpt, wanneer maatschappelijke organisaties, door te eenzijdig te letten op het groepsbelang, het algemeen belang dreigen te schaden.*

Een eerste verschil met het confessionele standpunt blijkt ook uit deze formulering. Het meest wenselijke terrein van staatsactiviteit

is hier veel kleiner dan bij K.V.P., A.R.P. en C.H.U., waar de staatsactiviteit zich krachtens het 'eigen karakter van haar ambt', om de A.R.P. te citeren, tot heel wat meer uitstrekt dan tot toezicht alleen. Een tweede verschil is, dat, ook al laat zich het standpunt t.a.v. Overheidsoptreden in gelijke bewoordingen uitdrukken, de 'gevoelswaarde' anders is. Bij de confessionelen is er voor staat en samenlevingsverbanden een eigen taak te onderkennen voortvloeiend uit de Orde der Dingen, of men die nu Goddelijk of Natuurlijk wil heten. De staat dient in zijn optreden die zelfstandigheid of de eigen taak van de maatschappelijke verbanden te eerbiedigen. De onmiskenbare blijmoedigheid teweeggebracht door het bezit van een dergelijke, in beginsel overzichtelijke, norm maakt in het liberale beginselprogram plaats voor duidelijke kommer. Ieder staatsoptreden bergt in zich een bedreiging van het vrije maatschappelijke leven door het ontstaan van machtsconcentraties en fnuiking van het eigen verantwoordelijkheidsbesef van de individuele mens. Voor adstructie kan ik verwijzen naar de artikelen 9, 13, 17, 18, 19. Op staatsrechtelijk gebied leidt dat tot een benadrukken van de individuele vrijheid en verantwoordelijkheid van ministers en volksvertegenwoordigers tegen machtsconcentraties bij een partij of een coalitie van partijen (art. 6).

Als we nu tenslotte de P.v.d.A. in de vergelijking betrekken, kunnen we het verschil tussen P.v.d.A. en V.V.D. aldus omschrijven, dat de P.v.d.A. de toegenomen Overheidstaken en -bevoegdheden in tegenstelling tot de V.V.D. als een noodzakelijke ontwikkeling aanvaardt en op grond van die vaststelling de bescherming van groepen en individuen beoogt door middel van rechtsbescherming en verbetering van de democratische controle en dit laatste niet alleen op staatkundig terrein maar ook in het economisch leven door medezeggenschap van de werknemers. Dit laatste verwijst er al naar, dat de P.v.d.A. niet alleen het oog heeft op de toegenomen macht van de Overheid, maar ook op machtsconcentraties binnen de maatschappij. Het is in hoofdstuk IV van het beginselprogram: *Sociaal-Economische Orde*, dat de P.v.d.A. het door haar gewenste beleid ten aanzien van deze ontwikkelingen ontwerpt.

We hebben tot zover in grove lijnen naast elkaar gesteld wat met een verwijzing naar de definitie van politieke ideologie zou kunnen heten: het complex van voorstellingen omtrent de maatschappelijke werkelijkheid, zoals dat bij de diverse grote politieke partijen is aan te treffen. Die definitie behelsde nog twee kenmerken: de invloed, die men op de maatschappij wenst uit te oefenen, en de machtsmiddelen die men daartoe wenst te gebruiken. We zouden nu kunnen zeggen, dat wat Hoogerwerf tegenover elkaar heeft gesteld, betrekking heeft op de invloed, die een politieke partij wenst uit te oefenen — op het beleid, dat zij zich voorstelt te voeren.

Onze vergelijking toont aan door welke maatschappij-opvattingen een bepaald beleid is ingegeven. We zouden kunnen zeggen, dat de concrete punten, ten aanzien waarvan Hoogerwerf de mate van ideologisch conflict en ideologische consensus heeft onderzocht, een *ontleend* ideologisch karakter hebben.

Wat tenslotte betreft de voorstellingen omtrent de machtsmiddelen, die men wenst te gebruiken, is er sprake van globale overeenstemming. In de beginselprograms van de behandelde politieke partijen komt steeds voor een onderschrijving van de democratische procedure bij het komen tot beleidsbeslissingen.

Zoals in het tweede hoofdstuk van dit artikel gesteld is: het onderzoek naar beginselprograms en verkiezingsprograms geeft uitsluitel omtrent ideologisch conflict en ideologische consensus, zoals beide op papier bestaan. De aldus verkregen uitkomsten zijn echter pas volledig na onderzoek van de politieke praktijk.

IV. DE POLITIEKE PRAKTIJK

Omtrent de ideologische uitgangspunten aan de politieke basis heeft Hoogerwerf onderzoek verricht. In hoeverre het ideologische conflict en de ideologische consensus ook bij de dagelijkse activiteit van wetgeven en regeren uitdrukkelijk meespelen, is nog niet systematisch onderzocht. Men kan echter wel een voorlopige indruk geven. Ook Hoogerwerf deed dat. Naar zijn zeggen vervagen de politieke tegenstellingen aan de top meer dan aan de basis. *Bij de politieke leiders doet zich een verschuiving voor: van beleidsbeslissingen naar administratieve besluiten, d.w.z. van keuzen van doeleinden naar keuzen van middelen* (blz. 262).

Dat is het probleem in een misleidende formulering. In het eerste deel van dit artikel is uiteengezet, dat het onderscheid tussen doeleinden en middelen moeilijk hanteerbaar is, indien daarbij *doeleinden* geacht worden het ideologische te vertegenwoordigen en *middelen* het technisch-administratieve, niet-ideologische. Een keuze van middelen in de politiek is slechts mogelijk, als er een ideologische consensus bestaat.

De indruk nu, dat tegenwoordig de politiek zich nog slechts op het technisch-administratieve vlak afspeelt, wordt veroorzaakt, doordat de ideologische consensus wordt verzwegen en het ideologische conflict buiten de discussie wordt gehouden. Zowel de onuitgesprokenheid van de consensus als de verdoezeling van het conflict dragen bij tot een verwatering van de politieke standpunten. Dit is de situatie, waardoor de discussie rond de ontideologisering is ingegeven, maar die met die term onjuist is aangegeven. De situatie op zichzelf kan men als een probleem beschouwen; men kan de oor-

zaak zoeken, als oud-minister Cals kortgeleden deed, bij een teveel aan specialisten in de kamer en een tekort aan werkelijke politici. Maar het problematische karakter van deze situatie komt het duidelijkst naar voren bij overweging van de gevolgen ervan.

Het feit, dat het ideologische conflict bij de politieke top buiten de discussie blijft, dit 'verraad van de politici', brengt een verwijdering teweeg tussen politieke top en politieke aanhang. Die verwijdering kan twee vormen aannemen, de vormen van wat we zullen noemen de *politieke desertie* en de *politieke vervreemding*. Bij de politieke desertie verlaat men het kamp van de vroegere ideologische medestanders en trekt zich, al dan niet in nieuw partijverband, terug op de basis van een radicaler geformuleerde ideologie. Politieke desertie gaat gepaard met een blijvende betrokkenheid bij de politieke zaak- een blijvend engagement.

Bij de politieke vervreemding is er juist het tegendeel: een gebrek aan belangstelling voor de politiek, een verlegging van aandacht en activiteit naar sectoren van het maatschappelijk leven, die buiten het bereik van de politiek liggen ¹¹⁾, kortom: een politiek 'disengagement'. Veel auteurs hebben bij het hanteren van dit begrip speciaal het oog op de intellectuelen.

Het is zaak om deze twee begrippen te onderscheiden. Gebruikt men *alleen* de term politieke vervreemding als Kornhauser doet in zijn boek *The politics of Mass Society*, dan geeft zijn conclusie, dat die toestand van politieke vervreemding bevorderlijk is voor bewegingen die buiten of tegen de democratische, institutionele orde opereren een onnodig misleidend beeld. In Nederland geeft het bestaan van de P.S.P. al een correctie van dat beeld. Een citaat uit het beginselprogram moge dat bewijzen: *Wij achten geestelijke vrijheid in de ruimst-mogelijke zin één van de voornaamste pijlers van de democratie. Wij verwerpen zowel op staatkundig als op economisch terrein elk autoritair stelsel en zullen daarom trachten een juiste toepassing van de democratie op elk terrein te bereiken.*

En speciaal in hun verkiezingsmanifest 1963 (overigens een aanzienlijk beter werkstuk) wordt deze eis van democratie op elk terrein breedvoerig uitgewerkt. Hoewel het duidelijk is, dat het ontstaan van de P.S.P. verbonden is met de situatie van verdoezeling van het ideologische conflict, is dat ontstaan geen toonbeeld van politieke vervreemding, laat staan een illustratie van de sombere conclusies die Kornhauser daaraan verbindt, maar een voorbeeld van politieke desertie.

Deze slotsom maakt intussen wel duidelijk, dat het verschijnsel van de politieke vervreemding het wezenlijk zorgwekkende is, waarvoor Kornhausers conclusies onverkort kunnen gelden. Het is waarschijnlijk ditzelfde verschijnsel dat verklaart, waarom auteurs als Lipset

¹¹ S. M. Lipset, *op. cit.*; blz. 409.

en Bell in hun ideologie-opvatting de eenzijdige nadruk leggen op het mythistische aspect ervan. Wie ideologie verbindt met passie, zal op grond van een situatie, waarin die passie ontbreekt en de ideologische uitgangspunten worden verzwegen, besluiten tot een ontideologisering van de politiek. Wie daarna probeert middelen aan de hand te doen om die passieloosheid, die impasse van de politieke vervreemding te doorbreken, heeft het zich onnodig moeilijk gemaakt door het ideologiebegrip overboord te zetten. Dat wordt duidelijk geïllustreerd door Bell.

Het bleek al in het eerste deel van dit artikel dat Bells ideologiebegrip zeer sterke overeenkomst met Sorels mythe-begrip vertoont. Ideologie impliceert voor Bell de versimpeling van ideeën en problemen, waarbij iedere behoefte ontbreekt om die ideeën en problemen op hun eigen waarde en waarheid te toetsen. *And when these beliefs are suffused by apocalyptic fervor, ideas become weapons, and with dreadful results.* ¹²⁾

Ik herhaal: een dergelijke redenering is zelf ideologisch: hij ver-raadt een Ter Braak-achtige bekommernis om geestelijke hygiëne in de politiek, een argwaan tegen de gevaren van de 'lagere hartstochten'. Dat is op zichzelf zeer honorabel, maar is onbruikbaar voor een waardevrij ideologiebegrip.

Als Bell dan ook een weg zoekt om weer de passie in de politiek te introduceren, heeft hij een nieuwe term nodig: *The end of ideology is not — should not be — the end of utopia as well* ¹³⁾ (. . .) *There is now, more than ever, some need for utopia, in the sense that men need — as they have always needed — some vision of their potential, some manner of fusing passion with intelligence.* ¹⁴⁾ Een dergelijk utopia zal empirisch moeten zijn: *a utopia has to specify where one wants to go, how to get there, the costs of the enterprise, and some realization of and justification for the determination of who is to pay.* ¹⁵⁾

In onze bewoordingen zouden we deze conclusie krijgen:

- a) de huidige situatie van verdoezeling van ideologische uitgangspunten is niet geontideologiseerd; op ieder niveau van politieke discussie en besluitneming spelen ideologische premissen en sous-entendus mee;
- b) de verzwijging van het ideologische heeft dit driedelige gevolg:
 1. dat de standpunten van politieke tegenstanders onderling verwateren — hun ideologische markering verliezen;
 2. dat tegenover de kiezers de indruk wordt gewekt van politiek als een nog slechts technisch-administratieve zaak;

¹²⁾ D. Bell, *op. cit.*; blz. 400.

¹³⁾ *id.*: blz. 399.

¹⁴⁾ *id.*: blz. 400.

¹⁵⁾ *id.*: blz. 400.

3. dat daardoor politieke desertie en erger: politieke vervreemding in de hand wordt gewerkt;

c) in ons ideologiebegrip is een mythistisch aspect begrepen — het aspect namelijk van de ideologie als activerend, bezielend 'beeld'; een sterker benadrukken in de politieke strijd van de eigen ideologische stelling, een uitkomen voor de waarden die men voorstaat, de maatschappij-opvatting die men huldigt, de (als men wil: utopische) visies die men voor toekomstig beleid ontwikkeld heeft, kortom: een verscherping van het ideologische conflict zal belangstelling voor de politieke zaak doen terugkeren.

V. CONCLUSIE

Er is in Nederland, blijkens het onderzoek van beginsel- en verkiezingsprogramma's, geen gebrek aan duidelijk te onderscheiden ideologieën. Maar ideologieën op papier zijn niet voldoende voor handhaving van de identiteit van een partij. In de politieke praktijk van alledag zal de boycot van de ideologieën plaats moeten maken voor een voortdurend betrekken en bevestigen van de ideologische stellingen.

Men kan mij tegenwerpen dat in Nederland de noodzaak van een coalitiebewind dit onderstrepen van het conflict onmogelijk maakt. Dat is overdreven. Blijkens het onderzoek van beginselprogramma's bestaan er voldoende punten van overeenkomst waarop enkele partijen elkaar kunnen vinden en blijven er tal van verschilpunten om de regeringscoalitie van de oppositie te kunnen onderscheiden. Bovendien bestaan er in de politieke praktijk aversieve emoties tussen links en rechts, die men niet zo eenvoudig in de beginselprogramma's leest, maar die er het hunne toe kunnen bijdragen aan het ideologische conflict zijn emotionele lading te geven.